

12. Долженков О.Ф., Некрасов В.А., Черкасов Ю. Е. Основы разведки в средевищі та інфраструктурі злочинних угруповань. Монографія / Під заг. ред. О. Бандурки. - Одеса: Вид-во Одеський юридичний інститут НУВС, 2003. - 198 с.

13. Карпов Н. С., Бедриківський В. В. // Науковий вісник КНУВС. - К.: КНУВС, 2009. - № 5 (66). - С. 75-82.

14. Федоров К. Л. Гарантії безпеки діяльності оперативних працівників - один із чинників удосконалення оперативно-розшукової роботи / К. Л. Федоров // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. - 2005. - Спецвипуск № 4. - Ч. 1. - С. 55-61.

УДК 343.148:343.542.1

■ **МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОПИТУ**

А.О. Шульга

■ **МАЛОЛІТНІХ СВІДКІВ**

У цій статті розглядаються кримінально-процесуальний, тактико-криміналістичний та морально-етичний аспекти допиту малолітніх свідків злочину, аналізується їх процесуальний статус, визначаються шляхи вдосконалення тактики їх допиту з метою стимулювання до надання правдивих показань.

Ключові слова: *тактика допиту, неповнолітній (малолітній) свідок, правдиві показання, спеціаліст, психолог, слідчий.*

В этой статье рассматриваются уголовно-процессуальный, тактико-криминалистический и нравственно-этический аспекты допроса малолетних свидетелей преступления, анализируется их процессуальный статус, определяются пути совершенствования тактики их допроса с целью стимулирования к даче правдивых показаний.

Ключевые слова: *тактика допроса, несовершеннолетний (малолетний) свидетель, правдивые показания, специалист, психолог, следователь.*

The moral analysis of tactic of interrogation of very young witnesses of crime is conducted in this scientific article, their status is talked about, the ways of perfection of tactic of their interrogation are determined with the purpose of stimulation to the grant of truthful testimonies.

Key words: *tactic of interrogation, minor (very young) witness, truthful testimonies, specialist, psychologist, investigator.*

Надання правдивих показань учасниками кримінального процесу, відноситься до тактики допиту [1, с. 2]. Адже, метою будь якого

допиту є отримання правдивих показань, так саме як і метою доказування по кримінальній справі є встановлення істини [2, с. 5]. Допит, як слідча дія має немаловажне значення для досягнення повного й об'єктивного розслідування обставин кримінальної справи, навіть якщо у якості допитуваних осіб виступають малолітні діти. Чинне кримінально-процесуальне законодавство України не містить критеріїв визначення ступеню малолітства стосовно неповнолітніх учасників кримінального процесу. Але, згідно до п.2 ст. 6 Сімейного кодексу України, малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років [3]. Мабуть саме про таку категорію учасників кримінального процесу йдеться у ч. 1 ст. 168 КПК України (Допит неповнолітнього свідка), хоча безпосередньо, термін "малолітня особа" в ній не вживається. По іншому підійшли до визначення особи неповнолітнього свідка у проекті КПК України розробленого А. Партновим. Там, у ст. 223 йдеться про особливості опитування, допиту малолітньої особи з обов'язковою участю психолога [4]. На нашу думку, така пропозиція авторів проекту є досить слушною, та сприятиме якісному допиту малолітніх свідків. Дорече, у ст. 182 чинного Цивільно-процесуального кодексу України йдеться про допит малолітнього свідка, але будь якої методики цього допиту не надається.

З першого погляду може і не так важливо чітко розподіляти категорію свідків на малолітніх та неповнолітніх, адже чинний КПК у статті 168 вказує на вікові межі неповнолітніх свідків, але суть питання в іншому - процесуальному статусі. Результати допиту неповнолітнього свідка залежать від того, як слідчий у змозі врахувати його вік й розумові здібності, досягнути необхідного рівня психологічного контакту. На думку психологів, свідомість дитини наприклад, у віці від 10 до 11 років тощо, відзначається широкими пізнавальними процесами. Це, і ріст самосвідомості, і прагнення до спілкування з людьми, і загострений просяв почуття боргу й відповідальності. Отже, на думку фахівців, ці властивості сприяють не тільки якісній фіксації інформації, але і її відтворенню [5].

Інколи, отримати правдиву інформацію від дитини буває доволі складно. М.В. Авраменко, з цього приводу зазначає, що робота з неповнолітніми завжди характеризувалася особливою складністю. Через несформовану психіку діти не завжди розуміють усього, що з ними відбувається, отак слідчому важко розраховувати на їхні правдиві свідчення [6, с. 127]. П.Д. Біленчук, зазначаючи на важливість тактичного супроводу допиту неповнолітнього свідка стверджує, що

індивідуальний підхід у цьому випадку обумовлюється і віковими особливостями психіки дитини, що суттєво впливає на характер сприйняття, запам'ятовування та відтворення обставин кримінальної справи. Тому, обираючи тактичні прийоми допиту, слідчий повинен врахувати рівень розвитку, рівень життєвого досвіду, знань дитини, вміння логічно мислити, її схильність до навіювання та фантазування [7, с. 333].

Зазначене вище вказує на проблему отримання правдивих показань і від малолітніх свідків, що і визначає актуальність цієї статті.

Особливостям допиту неповнолітніх (малолітніх) свідків присвятили свої роботи такі вітчизняні вчені, як П.Д. Біленчук, А.Я. Ветрова, О.Х. Галімов, Л.М. Голубєва, Ю.М. Грошевой, А.В. Іщенко, В.С. Кузьмічов Л.Л. Канєвський, Г.К. Кожевніков, О.С. Ландо, О.О. Левендаренко, В.В. Леоненко, І.С. Манова, В.І.Маринів, Е.Б. Мельникова, Г.М. Мінковський, Г.М. Омеляненко, Д.П. Письменний, В.А. Рибальська, Н.Ш. Сафін, О.П. Снігерьев, В.М. Трубніков, В.Ю. Шепітько, В.В. Шимановський, Н.В. Шость.

Незважаючи на значний внесок вищевказаних науковців у розробку тактики особливостей проведення допиту неповнолітніх (малолітніх) свідків, їх теоретичні здобутки стосуються насамперед визначенню тактичних прийомів наведення психологічного контакту з неповнолітніми свідками, проте не зовсім повно вивчені морально-етичні аспекти застосування тактики стимулювання малолітніх свідків щодо надання правдивих показань.

Морально-етичній стороні проведення допитів у кримінальному судочинстві були присвячені роботи таких вчених, як, Ю.П. Аленін, О.В. Баулін, В.П. Бахін, В.Д. Берназ, П.Д. Біленчук, В.Г. Гончаренко, Ю.М. Грошевий, Л.М. Гуртієва, Н.І. Клименко, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, О.В. Мельник, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, Б.Г. Розовський, С.М. Смоков, С.М. Стахівський, І.В. Строков, В.В. Самохвалов, В.Т. Тertiшник, Ю.М. Черноус та ін., так і вчені країн СНД: І.А. Антонов, Р.С. Белкін, В.М. Бібіло, Г.Д. Дубов, О.С. Кобліков, В.І. Комісаров, Т.М. Москалькова, І.Л. Петрухін, М.І. Порубов, Ю.Г. Торбін, С.А. Шейфер, М.П. Яблоков та ін. Але, питанням стимулювання малолітніх свідків до надання правдивих показань увагу вони приділяли не в повному обсязі.

Таким чином, окреслюючи проблеми тактики стимулювання малолітніх свідків щодо надання правдивих показань, слід чітко визначитись з положеннями кримінально-процесуального, тактико-

криміналістичного, та морально-етичного характеру допиту неповнолітніх.

Ст. 167 КПК України, передбачає, що свідка можна допитувати про факти, які стосуються даної справи, а також про особу підозрюваного, обвинуваченого та потерпілого. Ст. 168 КПК України передбачає допит неповнолітнього свідка, зокрема, і того який не досяг 14 річного віку. Звідси випливає, що слідчий, бажає він цього чи ні, повинен вживати всіх дозволених законом процесуальних заходів для отримання фактичних даних від будь якого свідка, навіть, якщо ним є малолітня дитина. Але, при цьому слід вважати певні особливості процесуального та морально-етичного характеру. А саме, ст. 168 КПК України хоча і регламентує допит малолітнього свідка, але будь яких особливостей, окрім необхідності участі в справі лікаря, педагога, батьків чи законного представника не містить. До речі, у статті 69 КПК України (Особи, які не підлягають допиту як свідки, і особи, які мають право відмовитися давати показання як свідки) нічого не говориться про унеможливлення допиту малолітніх.

Отак, малолітні свідки у будь якому разі постають учасниками кримінального процесу, а слідчий повинен їх допитати і отримати від них фактичні данні по кримінальній справі. Звідси постає проблема допиту свідків віком, наприклад від 3 до 6-7 років. Адже, проведений нами аналіз криміналістичної літератури дає підставу вважати, що тактика допиту неповнолітнього свідка розрахована в основному на осіб, вікові рамки яких нівелюються від 14-18 років. Однак, стосовно допиту малолітніх свідків, в спеціальній криміналістичній літературі йдеться досить стисло, а в кримінально-процесуальній літературі про це майже і не згадується. Натомість статус малолітнього правопорушника та неповнолітнього підозрюваного в чинному КПК визначено досить чітко. В своїх нормах кримінально-процесуальний закон визначає декілька вікових категорій неповнолітніх правопорушників. А саме, у п. 5 ст. 6 КПК йдеться про осіб, які не досягли на момент вчинення суспільно небезпечного діяння одинадцятирічного віку. У ст. 7³ КПК України йдеться про осіб, які знаходяться у віці від одинадцяти років і до виповнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, тобто 14-16 років. Глава 36 КПК України в загалі регламентує особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх осіб, які досягли на момент вчинення ними злочину 14-16 років. Якщо, стосовно провадження слідчих дій відносно неповнолітніх правопорушників в чинному КПК визначаються певні правила

(до 11 років справа в загалі не порушується, з 11 років і до досягнення неповнолітнім віку з якого настає кримінальна відповідальність, справа порушується, але обвинувачення не пред'являється), то стосовно допиту малолітніх свідків будь яких обмежень чинний КПК не містить, окрім вимог ст. 168 чинного КПК України. Вважаємо, що визначення тактичних особливостей допиту малолітніх свідків, так само є важливою необхідністю як і обмеження, що внесені чинним КПК стосовно малолітніх правопорушників. Наприклад, В.Р. Айб у своїй роботі зазначає, що допитувати не то, що малолітніх, але і неповнолітніх свідків в загалі треба тільки у разі крайньої необхідності [8]. Адже, як зазначив В.Ю. Шепітько малолітні особи в основному надають перевагу демонстрації замість словесного опису подій [9, с. 79]. А якщо так, то, малолітні досить чітко можуть визначити правдиві показання не за допомогою традиційної тактики допиту у вигляді схеми – запитання-відповідь, а у вигляді вільної розповіді стимульованої, наприклад, звичайною грою, або завдяки методу казкотерапії. Казкотерапія це напрямок практичної психології, що, використовуючи метафоричні ресурси казки, дозволяє не тільки розвинути самосвідомість дитини, але і побудувати з нею особливі довірчі, близькі стосунки [10]. Цей метод розглядається як процес утворення зв'язків між казковими подіями й поведінням у реальному житті, процес переносу казкових змістів у реальність. У казкотерапії використовуються різноманітні жанри: притчі, байки, легенди, билини, саги, міфи, казки [11]. Дитячий психолог А.Бердникова демонструючи можливості отримання довірливих відносин з дитиною за вдяки методу казкотерапії зазначає, що одною з найвизначаних функцій казки, звичайно виступає діагностична функція, яка виражає прогностичний характер будь якої події. Діагностична функція припускає виявлення вже наявних життєвих сценаріїв і стратегій поведіння дитини за вдяки самостійного складання запропонованої психологом казки. Інструкції, які пред'являються дитині в цьому випадку наприклад такі: "Склади казку про хлопчика п'яти років", "Склади казку про будь яку подію чи стосунки". Потім фахівець проводить аналіз цієї казки. Таким чином, може бути виявлений базовий життєвий сценарій дитини, або звичайні способи її реагування на різні повсякденні події (поведінкові стереотипи дитини). Також діагностична функція казко терапії може сприяти виявленню відносин дитини, про які вона не хоче, або не може говорити вголос. Наприклад, перевірити відношення дошкільняти до якихось злочинних або амораль-

них відносин у сім'ї, тощо: Далі А. Бердникова наводить приклад застосування казки для діагностики відношення дитини до будь якої негативної події в її житті [12]. Розглянувши, пропозицію А. Бердникової стосовно стимулювання малолітньої дитини до надання правдивих показань, слід однак зазначити, що такий тактичний прийом допиту просто унеможлиблюється без участі спеціаліста з дитячої психології. Отак, актуальною в цьому сенсі набуває норма ст.128¹КПК України (Участь спеціаліста при проведенні слідчих дій). В якій йдеться, що у необхідних випадках для участі в проведенні слідчої дії може бути залучений спеціаліст, який не зацікавлений в результатах справи. В даному випадку у якості спеціаліста доцільно окрім педагога чи лікаря залучати і дитячого психолога. Про доцільність участі у провадженні вербальних слідчих дій психолога у своїй роботі зазначають С.М. Лозова та Т.П. Матюшкова [13, с. 82]. Дорече, як зазначає з цього приводу М.А. Курмасва, діти нерідко спотворюють обставини сприйняття ситуації у зв'язку з недостатнім розвитком, особливостями пам'яті, обмеженим словниковим запасом. Вони плутають форму, назву, розміри предметів, неправильно називають час і місце події. При описі обстановки акцентують увагу на несуттєвих деталях, переважно яскравих, привабливих для них. У зв'язку із цим істотну допомогу слідчому в організації й проведенні допиту може надати психолог [14].

Особливе значення для стимулювання надання малолітніми свідками правдивих показань набуває і тактична обстановка допиту. Так, допит малолітніх доцільніше проводити у звичній для них обстановці – у дитячій установі, школі, за місцем проживання. Допит в цьому випадку, бажано починати з бесіди, що включає елементи гри, адже цей тактичний прийом ефективно сприяє встановленню довірчих відносин з дитиною [12]. Психологічному контакту з малолітнім свідком буде сприяти спокійний, упевнений тон слідчого, його доброзичлива манера спілкування вважає Є.Р. Росинська [15]. Наприклад, якщо виникла необхідність допитати малолітнього свідка, слідчий повинен враховувати не лише вищевказані елементи тактики допиту, але і обстановку його проведення. Отак, більш ефективно цей допит буде проведений не слідчим чоловічої статі а саме жіночої, та не в форменому одязі а у звичайному цивільному, який суттєво не відрізнявся б від одягу тієї особи, до якої дитина більш психологічно схильна. Слід зазначити, що створення комфортних умов для малолітньої особи під час її допиту є необхідним елементом не лише сучас-

тактичного, але і морально-етичного характеру. Адже, тільки вдало обрані слідчим тактичні прийоми проведення допиту малолітніх свідків будуть сприяти стимулюванню надання ними правдивих показань щодо відомих їм фактів.

Особливе значення для наведення психологічного контакту з особою малолітнього свідка є встановлення його психофізіологічного стану на момент допиту. Сприяти цьому можуть близькі родичі дитини, педагог, вихователь, які добре обізнані щодо особливостей її характеру. Підсумовуючи вищевикладене слід зазначити що, особливостями стимулювання малолітніх свідків до надання правдивих показань під час допиту є: обов'язкове залучення дитячого психолога – фахівця, як це пропонується авторами вищезазначеного проекту нового КПК України; застосування тактичних прийомів в межах практичної психології за напрямком казкотерапія; створення комфортних умов перебування малолітнього свідка під час його допиту; врахування психофізіологічного стану малолітнього свідка перед початком допиту.

Використана література:

1. Одерій О.В., Шульга А.О. Стимулювання зацікавленості підозрюваних та обвинувачених у вчиненні умисних убивств до надання правдивих показань на досудовому слідстві. / О.В.Одерій, А.О. Шульга // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності: збірник наукових праць № 2. - Донецьк: Друкарня ДЮО МВС. - 2004. - С. 150-157.
2. Кобликов А.С. Уголовный процесс. Учебник для вузов. / А. С. Кобликов. - М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. - 384 с.
3. Сімейний кодекс України / Закон України № 2947-III від 10.01.2002 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). - 2002. - № 21-22. - Ст. 135.
4. Порівняльна таблиця положень проекту КПК від 05.07.2011 р. Назва з екрану. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ... wcu-network.org.ua/ua/defence.../3016/.
5. Психологические особенности следствия по делам несовершеннолетних. Назва з екрану. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: cpsu.org.ua:01/46.php.
6. Авраменко В.М. Особливості пред'явлення для впізнання за участю неповнолітньої особи / В.М. Авраменко // Криміналістичний вісник (Науково-практичний збірник). - К., 2010. - № 1. - 236 с.
7. Біленчук П.Д. Криміналістика: Підручник / П.Д. Біленчук - К.: "Атіка", 2001. - 500 с.

8. Айб В.Р. Особливості тактики допиту неповнолітніх / В.Р. Айб. – Назва з екрану. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pravoviki.narod.ru·publicatii/Aib6.htm.

9. Шепитько В.Ю. Криміналістика: курс лекцій / В.Ю. Шепитько. – Харків: Одиссей, 2003. – 254 с.

10. Профессиональные ответы на важные вопросы: казкотерапія. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: margaritka.ua › skazki/id=23

11. Казкотерапія. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: nlp-book.com.ua › view_cat.php?cat=6

12. Бердникова А. Казкотерапія / А.Бердникова. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: smart-baby.com.ua › skazkoterapija.html

13. Лозова С.М., Матющкова Т.П. Деякі аспекти отримання, тлумачення та використання невербальної інформації при проведенні вербальних слідчих дій / С.М. Лозова, Т.П. Матющкова // Криміналістичний вісник (Науково-практичний збірник). – К., 2010. – № 1. – 236 с.

14. Курмаева М.А. Тактические и процессуальные особенности участия специалиста-психолога в допросе несовершеннолетних потерпевших и свидетелей на досудовому следствии / М.А. Курмаева // Вопросы ювиальной юстиции. – 2011. – № 1. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: juvenjust.org·index.php?showtopic=1621

15. Россинская Е.Р. Особенности тактики допроса несовершеннолетних. Криміналістика. Вопросы и ответы. Закон и право. – Москва 1999. – ООО "ИЗДАТЕЛЬСТВО ЮНИТА-ДАНА". 1999. Назва з екрану – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:www.bibliotekar.ru/criminalistika-3/237.htm

УДК 343.988:159.9

А.Ю. Суровцов

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ВІКТИМНОСТІ У НЕПОВНОЛІТЬОГО

У статті розглядається роль жертви у механізмі скоєння злочину. Визначено поняття віктимність. Проаналізовано умови та причини формування віктимної поведінки у неповнолітнього. Розкрито процес віктимного впливу на неповнолітнього. Запропоновані рекомендації, щодо удосконалення системи попередження розвитку віктимності неповнолітніх.

Ключові слова: *віктимність, віктимна поведінка, віктимний вплив.*

В статье рассматривается роль жертвы в механизме совершения преступления. Определено понятие виктимность. Проанализировано усло-